

УДК 338.439.5

Нісходовська О.Ю.
асистент

Подільського державного аграрно-технічного університету

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ У ВИРОБНИЦТВІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРУП ТА ЇХ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуті особливості виробництва круп'яних культур в Україні та визначені структурні зрушення й зміни, які його супроводжують. Визначені проблеми збуту продукції та цінової політики зернотрейдерів. Наведено приклади європейського досвіду вирішення вказаних проблем. Обґрунтовано напрями державного регулювання ринку круп, у т.ч. з врахуванням тенденцій розвитку їх світового виробництва. Визначена провідна роль інтеграційних процесів у виробництві та реалізації круп'яної продукції.

Ключові слова: виробництво круп'яних культур, круп'яний ринок, структурні зрушення, реалізація, зовнішні ринки, програми, державна підтримка, інтеграційні процеси.

Нисходовская Е.Ю. СТРУКТУРНЫЕ СДВИГИ В ПРОИЗВОДСТВЕ И РЕАЛИЗАЦИИ КРУП И ИХ РЕГУЛИРОВАНИЕ

В статье рассмотрены особенности производства крупяных культур в Украине и определены структурные сдвиги и изменения, которые его сопровождают. Определены проблемы сбыта продукции и ценовой политики зернотрейдеров. Приведены примеры европейского опыта решения указанных проблем. Обоснованы направления государственного регулирования рынка круп, в т.ч. с учетом тенденций развития их мирового производства. Определена ведущая роль интеграционных процессов в производстве и реализации крупяной продукции.

Ключевые слова: производство крупяных культур, крупяной рынок, структурные сдвиги, реализация, внешние рынки, программы, государственная поддержка, интеграционные процессы.

Nishodovska O.Yu. STRUCTURAL SHIFTS IN THE PRODUCTION AND SALE OF CEREALS AND THEIR CONTROL

In the article the peculiarities of the production of cereal crops in Ukraine and the structural shifts and changes that accompany it. Some problems of product sales and pricing of traders. The examples of the European experience in solving these problems. The basic directions of state regulation of the market of cereals, including taking into account tendencies of development of world production. The leading part of the integration processes in the production and sale of grain products.

Keywords: production of cereal crops, cereal market, structural changes, implementation, foreign markets, program, state support, integration processes.

Постановка проблеми. Виробництво круп'яних культур в Україні традиційно тривалий історичний період посідає одне з основних місць у розвитку сільськогосподарства як галузі, якій належить пріоритетне значення у досягненні продовольчої безпеки країни. Воно слугує сировинною базою для виготовлення багатьох продовольчих товарів, належить до важливих джерел створення побічної продукції, зокрема, кормових ресурсів для розвитку галузей тваринництва, має значну роль у формуванні експортних поставок продовольчих товарів держави. Це зумовлено наявністю сприятливих ґрунтово-кліматичних і соціально-економічних умов та ресурсів для розвитку круп'яного господарства, вигідним геополітичним розташуванням країни на Європейському континенті. Завдяки значному конкурентному потенціалу Україна належить до провідних держав-виробників круп'яних культур світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні періоди розгляду питань розвитку виробництва круп'яних культур присвятили свої праці вчені: С.С. Бакай, В.І. Бойко, М.Г. Лобас, Г.М. Калетник, І.І. Лукинов, П.Т. Саблук, Л.М. Худолій, В.М. Ціхановська, О.М. Шпичак та ін. У їх роботах визначені особливості виробництва та реалізації круп'яних та зернових культур, зміни у їх організації, інституційні регулятори вказаних процесів. Проте проблеми розвитку круп'яної галузі в умовах євроінтеграції, глобальних впливів потребують подальших розробок.

Метою статті є виявлення структурних зрушень та змін у виробництві круп'яних культур та обґрунтування їх регуляторів і напрямів оптимізації.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності в круп'яній галузі України відбулися значні структурні зрушення та зміни. В результаті проведення земельної реформи в країні була введена приватна власність на сільськогосподарські землі. У

теперішній час круп'яне господарство в країні ведеться переважно на землях, які належать на правах земельних паїв громадянам і окремим приватним підприємствам [1, с. 28]. Значно зменшилась роль держави в організації виробництва, зберігання, переробки і збуту круп'яної продукції – приватний капітал відіграє все більшу роль у круп'яному секторі економіки України, як на національному, так і регіональному рівнях. Держава продовжує володіти і управляти незначними активами в цій сфері через сільськогосподарські державні підприємства, а також структури ДАК «Хліб України», яким продовжують належати біля 90 елеваторів і зерносовищ. У власності держави залишаються також біля 15 елеваторів системи Держрезерву України.

Відзначимо, що при активній участі приватного капіталу в країні пройшов суттєвий розвиток експортної інфраструктури галузі. Це дозволяє Україні зберігати стабільні позиції на світовому ринку круп'яних. За останні десять років Україна вивозила в середньому біля 10 млн. тонн зерна щорічно (переважно пшеницю, ячмінь і кукурудзу). Нарешті, країна проводить активну політику, направлену на європейську інтеграцію, що викликає необхідність приведення у відповідність різних нормативних і регулюючих актів України до вимог світової організації торгівлі, особливо у сфері оцінки і контролю якості круп'яної продукції.

Зрештою, сьогодні суттєво змінюється психологія учасників круп'яного сектору сільськогосподарства країни, – через скорочення державної участі в круп'яній галузі практично всім учасникам ринку (виробникам, трейдерам, переробникам) доводиться постійно стикатись в своїй господарській діяльності з новими категоріями ризиків, – перш за все, викликаних значними коливаннями цін, як на засоби виробництва (сільськогосподарська техніка, насіння,

хімікати і т.д.), так і на круп'яну продукцію. Все це призводить до активного пошуку нових підходів до управління економічними ризиками на ринку круп'яних України, до їх мінімізації, до прагнення знижувати втрати виробництва і торгівлі, а також підвищувати ефективність роботи окремих складників круп'яної галузі країни.

Підвищення ефективності виробництва за рахунок удосконалення організаційної структури управління визначається тим, що вона повинна інтегрувати, пов'язувати різні елементи виробництва й управління, які мають часто різні інтереси, в єдине ціле, надаючи їм єдність, упорядковуючи зв'язки і відносини [2, с. 178]. Це сприяє узгодженості, злагодженості і ритмічності виробничих і управлінських процесів, стійкості функціонування всієї системи та узагальненню економічних інтересів. Розвиток всіх організаційних форм господарювання вимагає створення адекватної економічної сфери і відповідної системи управління, в тому числі структури управління.

Таким чином, за рахунок організаційного фактора має досягатися зростання ефективності круп'яної галузі загалом. При цьому важливе завдання органів управління на різних рівнях полягає в тому, щоб відповідно до потреб виробництва забезпечити оптимальне поєднання централізації управління і самостійності товаровиробників.

В останні десятиліття ХХ ст. економічна відкритість більшості країн переступила рубіж, після якого принципово міняється співвідношення ендегенних і екзогенних факторів розвитку національних економік. Якщо в минулому вирішальну роль відігравали перші, то тепер ця роль стала переходити до других. Частки національних економік усе більше визначаються зовнішньоекономічним середовищем [3, с. 195]. Причому в країн, що розвиваються, ступінь відкритості значно вищий, ніж у розвинутих країнах. Економічна лібералізація характеризується глибокими змінами в системі регулювання світової економіки.

Протягом багатьох століть захисником національних економічних інтересів і регулятором внутрішніх господарських відносин країн, а також між національними суб'єктами й зовнішнім світом виступала держава. Вона встановлювала правила соціально-економічних відносин й примушувала фізичних і юридичних осіб їх дотримуватись. У міру розвитку ринкових регуляторів економіки склався симбіоз державного й ринкового регулювання.

Однак в умовах глобалізації економіки держава як управлінська підсистема стикнулася із принципово новою ситуацією. Держава дедалі більше втрачає можливість ефективно використати такі традиційні важелі макроекономічного регулювання, як імпортні бар'єри й експортні субсидії, курс національної валюти. В умовах досить високої й усе більш наростаючої взаємозалежності національних економік уряд змушений користуватися ними з оглядом на інші держави, інтереси яких можуть бути при цьому зачеплені, і на поведінку впливових недержавних суб'єктів міжнародних економічних відносин (ТНК), які своїми відповідними діями можуть звести нанівець очікуваний ефект від запроваджених заходів, або використати їх на шкоду даній країні.

Про масштаби й інтенсивність процесу переміщення регуляторних повноважень із державного на міждержавний рівень свідчать наступні цифри. Із середини 40-х рр. ХХ ст. дотепер виникло близько 3 тис. міжурядових організацій, що регулюють різ-

ні сфери економіки. Їх доповнюють майже 20 тис. неурядових міжнародних організацій. Особливе значення в цій сфері має діяльність Міжнародного валютного фонду (МВФ), Організації ООН по торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), Світової організації торгівлі (СОТ), основне завдання якої є регулювання міжнародного торговельного порядку.

Вищевикладене, звичайно, не означає, що національна держава як регулюючий механізм внутрішньоекономічних і міжнародних відносин (за наявності великої кількості міжнародних організацій) уже втратила свій вплив. Він зберігається, але вже як одна (нехай навіть досить важлива) ланка складного глобального механізму, що регулює глобальні економічні відносини. Тому у міру наростання темпів глобалізації дедалі більша частина державного суверенітету перерозподіляється між локальними, регіональними й всесвітніми регулюючими інститутами.

Глобалізаційні процеси ведуть до поглиблення й уніфікації економічних інтеграційних процесів, викликаючи до життя нові форми організаційної єдності держав у даній сфері міжнародних відносин, у тому числі за допомогою впровадження наднаціональних органів регулювання [4, с. 10]. На наш погляд, ефективність наддержавного втручання більшою мірою залежить не від того, яку частину свого суверенітету держави-члени делегують глобальним інститутам (це також стосується членства України в СОТ), а від того, як всі держави дотримуються спільно вироблених правил не тільки у своїй зовнішньоекономічній діяльності, а й у внутрішній економічній політиці (як правило, розвинені країни, на відміну від країн, що розвиваються, дозволяють собі зневажати цими вимогами).

Особливої актуальності в цьому контексті набуває проблема вивчення досвіду тих країн, які мають схожі з Україною виробничі умови та ресурси щодо характеру організації виробництва чи специфіки економічних перетворень, схожості умов показників функціонування та ємності власного ринку, та, врешті-решт, щодо створення стратегічно важливих умов співробітництва на міжнародному рівні. На рис. 1 показані обсяги експорту круп'яних культур та найбільші країни – експортери. До країн, чий досвід, на нашу думку, міг би бути корисний для України з вище перелічених позицій, слід віднести: визнаних лідерів світового ринку круп, таких як США, Канада, Австралія, Аргентина, країни ЄС; пострадянські країни, які займають схожі позиції на світовому круп'яному ринку – Російську Федерацію та Казахстан; постсоціалістичні країни, які мають вдалий досвід ринкових перетворень в аграрній сфері – Східна Німеччина, Польща, Чехія, Угорщина, Румунія, Естонія тощо.

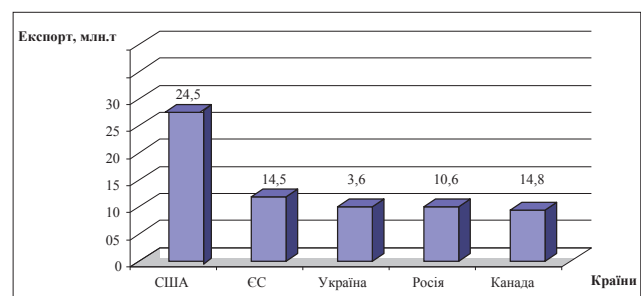

Рис. 1. Основні країни-експортери круп та гречки за підсумками 2010-2011 маркетингового року, млн. т

Круп'яний ринок світу останнім часом переживає значні зміни у своїй структурі. Це спричинено приєднанням до світового економічного простору таких раніше ізольованих держав як Китай, Росія, Індія та Балтії, а також інших країн постсоціалістичного табору. При чому найбільшими змінами досліджуваній ринку завдячує саме Китай, Росія, Україна та Казахстан. Росію та Україну об'єднує багато спільних рис, які, полягають в тому, що всі ці країни тільки виходять на світовий ринок [5, с. 30]. Це спричиняє первісний пошук ринків збуту, а також пов'язане із ним формування експортної інфраструктури. За ринки збуту Росія та Україна конкурують в більшій мірі між собою, ніж з іншими країнами, що викликані низькими, у порівнянні з традиційними експортерами, цінами на крупи. Остання обставина дозволяє стверджувати, що продукція цих двох країн позиціонується однаково чинно і задовольняє потреби однакового або схожого сегменту ринку.

Загальні тенденції світового виробництва сільськогосподарських культур зазнали вагомих змін, які були спричинені більш жорсткою політикою СОТ по відношенню до державного захисту сільськогосподарських виробників, а також новою аграрною політикою Європейського союзу. Результатом цього став Уругвайський раунд (Uruguay Round - UR), проведений спільно з великою кількістю країн для домовленості про спільну політику в галузі торгівлі сільськогосподарською продукцією. Україна, в свою чергу, прийняла участь у підписанні декількох угод, які стосуються доступу до сільськогосподарських ринків, продовольчої безпеки та інших аспектів аграрної політики. До таких угод, зокрема, належать:

- угода по сільському господарству (Agreement of Agriculture – AoA);

- угода по додаткових санітарних і фітосанітарних заходах (Agreement on the Application of sanitary and Phytosanitary Measures – SPS);

- угода по технічних бар'єрах у торгівлі (Agreement on Technical Barriers to Trade – TBT);

- угода по основних аспектах торгівлі правами на інтелектуальну власність (Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Right – TRIPS);

- домовленість щодо можливих негативних результатів програми реформи в найменш розвинених країнах і країнах, що розвиваються, які є імпортерами продовольства (Decision Concerning the Possible Negative Effects of the Reform Programme on Least-Developed and Net Food-Importing Developing Countries – Marrakesh Decision).

До цього часу основними напрямками аграрної політики більшості країн були цінова підтримка, експортні субсидії, обмеження та бар'єри для вільного доступу товарів на ринки, що в певній мірі сприяло розвитку сільського господарства у високорозвинених країнах. У процесі підписання Угоди по сільському господарству було визнано, що місцева підтримка сільського господарства може спотворювати реальні показники торгівлі [6, с. 125]. В той же час зрозуміло, що не всі місцеві заходи підтримки викликають істотне спотворення. Відповідно до цього різні види підтримки відносять до різних „кошиків”:

Жовтий кошик (Amber box) – включає місцеву підтримку у формі підтримки ринкової ціни і вхідних субсидій. Ця підтримка підлягає лімітам: для країн що розвиваються – 10,0% і для розвинених країн – 5,0%. Синій кошик (Blue box), включає в себе заходи підтримки, що передбачають прямі платежі на певний фіксований показник – площу, при-

буток або одиницю худоби, відповідно до затверджених програм.

Зелений кошик (Green box) включає заходи, які не призводять до підтримки цін виробників і майже не спотворюють результати торгівлі. В більшості випадків – це спеціальні програми, які не націлені на конкретний товар, і включають пряму підтримку прибутку орендарів, а також екологічний захист і регіональні програми розвитку. Внаслідок політики лібералізації світових ринків сільськогосподарської продукції було значно зменшено обсяги жовтого кошика і збільшено обсяги зеленого.

Одним з факторів, що впливає на систему економічних відносин і сприяє стабілізації виробництва круп'яних культур та його подальшому ефективному й конкурентоспроможному розвитку, є інтеграція сільськогосподарських підприємств з підприємствами переробки та торгівлі продуктами круп'яних. У зерновиробництві країни створено багато організацій і об'єднань, але жодна із них не може забезпечити взаємозв'язок інтересів усіх суб'єктів господарювання для досягнення єдиної цілі [7, с. 102]. Прикладом таких організаційних структур можуть бути зернові та круп'яні компанії, які, діючи в аграрному секторі країни, не є однорідними утвореннями. Вони відрізняються між собою за ступенем спеціалізації, наявністю основних ланок технологічного ланцюга «від сировини – до кінцевого продукту» тощо. Як відомо, інтеграція обумовлена тими ж причинами, що й кооперація, тобто посиленням спеціалізації, яка має взаємозв'язок зі стабілізацією, розширенням виробництва, узгодженістю дій у всій об'єднаній системі виробництва круп'яних культур з метою його конкурентоспроможного розвитку.

Інтеграція є процесом посилення зв'язків між виробництвом (товаровиробниками), зберіганням, переробними організаціями та споживачами продукції. Її характерною особливістю в сучасних умовах є високий ступінь розвитку форм суспільної організації виробництва. Її сутність полягає також в поєднанні виробничих зусиль підприємств різних галузей, що дозволяє подолати відірваність товаровиробників зерна від кінцевого споживача хлібопродуктів, посилити можливості комплексного використання матеріально-технічних засобів, організувати масове виробництво круп'яних культур з найменшими затратами та розподілити кінцеві результати праці.

Практика господарювання показує, що ефективними формами агропромислової інтеграції є об'єднання виробників круп'яних з переробними підприємствами та створення таких підприємств на основі горизонтальної інтеграції. Нині поширюється й така форма інтеграції, як створення переробними підприємствами сировинних зон на основі оренди землі та сільськогосподарської техніки. Одним із заходів, спрямованих на формування нормального ринкового середовища для товаровиробників, гуртових і роздрібних покупців, є створення агроторгівельних домів в регіонах, що є гуртовими організаціями торгівлі крупами не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку. Така регіональна організація найбільшою мірою наближена і до товаровиробника, і до споживача й є альтернативою монополізованому гуртово-роздрібному державному агенту – ДАК «Хліб України». Це значною мірою сприятиме розвитку конкуренції на круп'яному ринку.

Вирішення проблеми сировинного забезпечення для переробних підприємств є однією з рушійних сил для ефективного функціонування підприємств круп'яної галузі, що займаються зовнішньоеконо-

мічною діяльністю. Саме із повного забезпечення сировинної бази починається процес планування для керівництва як підприємств, так і окремих їх підрозділів. Виробничий цикл включає повне забезпечення круп'яними культурами і додатковими поживними речовинами та добавками їх вирощування.

Вважаємо, що створення якісно нових міжгалузевих виробничих відносин у виробництві круп, об'єднання науково-дослідних установ, товаровиробників продукції круп'яних із заготівельними, переробними та торговельними партнерами можливе за умов вертикальних інтеграційних формувань [8, с. 4]. Під вертикальною інтеграцією у виробництві круп'яних слід розуміти об'єднання підприємств та виробництв у суміжних і взаємопов'язаних галузях, які сприяють об'єднанню всіх або основних стадій виробництва продукції круп'яних, заготівлі, транспортування, зберігання та переробки й реалізації. Організація вертикально інтегрованих структур у зерновиробництві забезпечує можливість рівномірного розподілу прибутків, обмежує монополію у сфері переробки продукції та сприяє розширенню обсягів накопичення доданої вартості у сфері виробництва. Розподіл кінцевих результатів на основі вертикальної інтеграції дозволить товаровиробникам ефективніше реагувати на потреби ринку та брати участь у розподілі прибутку не лише від виробництва, але й від переробки й реалізації.

Висновки. Ситуація склалася таким чином, що виникнення посередницьких структур у торгівлі крупами нерідко розглядається в Україні майже як антисоціальне явище. При цьому ігнорується законне прагнення торговця продати крупи дорожче, ніж він його купив у виробника. Якщо розглядати розвиток інтеграційних процесів з позиції економічних інтересів виробників зерна та круп'яних культур та переробних підприємств, то перші мають більший інтерес. Це пояснюється тим, що впродовж багатьох років склалося так, що ціни на сировину завжди були нижчими, ніж ціни готової до споживання продукції. Економічний механізм таких відносин полягає в наступному: виробнику повинна відшкодуватися собівартість продукції і передбачатися нарахування прибутку відповідно до середньої норми на вкладені

у виробництво кошти, які спрямовані на формування основних фондів, а також на придбання витрачених у виробництві оборотних засобів.

Практика підтверджує, що Україна на зовнішньому круп'яному ринку може й надалі посідати чільне місце. Це ще раз вказує на доцільність інтенсифікації розвитку круп'яного виробництва, передумовами чого є місткий внутрішній ринок, вигідне геополітичне розташування для зовнішньої торгівлі, наявність розгалуженої транспортно-складської інфраструктури, у т.ч. морські порти. Україна до цих пір так і не заявила про себе як про великого експортера високоякісного зерна та круп і ще зовсім недавно (на початку 1990-х рр.) мала від'ємне сальдо по експортно-імпортних операціях з ними. Такий стан галузі, пріоритетної у всіх аспектах для України, є парадоксальним і погребує глибокого вивчення з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності її функціонування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко В.І. До проблем виробництва круп'яних культур в Україні / В.І. Бойко, О.А. Козак. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 48 с.
2. Нікішина О.В. Фактори стабілізації цін на зерновому ринку України / О.В. Нікішина // Економічні інновації: зб. наук. пр. – Одеса, 2011. – Вип. 42. – С. 172-186.
3. Андрусак В.М. Шляхи підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна круп'яних культур / В.М. Андрусак // Зб. наук. пр. Луганського національного аграрного університету. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – в 3-х томах / За ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: Вид-во "Елтон", 2002. – №14 (26). – С. 194-196.
4. Ульянченко О.В. Виробництво зернових культур в якості важеля для підвищення конкурентоспроможності господарств / О.В. Ульянченко // Агроінком. – 2009. – № 9-12. – С. 9-13.
5. Рыбчинский Р. Куда движется украинский рынок муки и круп / Р. Рыбчинский // Эксклюзивные технологи. – № 6. – 2009. – С. 28-31.
6. Ковбасюк О.О. Розвиток зернопродуктового підкомплексу України в сучасних умовах / О.О. Ковбасюк // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 122-127.
7. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.
8. Саблук П.Т. Зернові колізії, або чому й донині на цьому важливому сегменті продовольчого ринку не простежується чітка цінова політика / П.Т. Саблук // Зерно і хліб. – 2004. – № 2. – С. 4-5.